

HISTORIA ECCLESIAE

Bagosi József*

Budapest

Berettyószéplaki temetők

A Magyar értelmező kéziszótár szerint a temető „a halottak eltemetésére hiv. kijelölt terület”. A temetőárok pedig temetőt körülvevő árok, ahova régebben az öngyilkosokat, kivégzetteket hantolták el.¹ Kós Károly a „halottak falujának” nevezi a temetőt. A történelem folyamán a temetők változó fekvésű területeken létesültek. Az ugor korban fás ligeteket, erdőrészeket választottak erre a célra, de voltak ültetett növényzetű temetők is. Az élő fák, bokrok a lélek lakó- és tartózkodási helyei nemcsak a magyar, hanem a legtöbb nép hitvilágában. A honfoglaló magyarok a településen kívül temetkeztek meghatározott rendben. László és Károly király törvényben írta elő a temető létesítését.

„Aki nem templom mellé temeti az ő halottait, tizenkét napig vezekeljen kenyéren és vízen, kalodába zárva. Ugyanígy vezekel az az úr vagy falubíró, aki a helybeli szegény vagy jövevény halottat nem a templom mellé temeti.”²

A templom melletti temetőt cinteremnek nevezték, amely a templom mellé simult sírjaival.

Berettyószéplakon a temetkezés kultusza a neolitikumig vezethető vissza. 1956-ban a református templom kőkerítésének a javításakor emberi csontokat ástak ki a földből. Mi több, az emberek azt tartják, hogy amikor a zsidó imaház és az alsó iskolát építették (19. század közepe, 20. század eleje), akkor is és ott is találtak emberi csontokat. A régi középkori temető a református egyháztól egészen

---

* Bagosi József kulturális antropológus (Berettyószéplak, 1959) az ELTE-n szerzett diplomát. Kutatási területe a Berettyó-völgy etnobotanikája, népi orvoslása; Dobrudzsa interetnikus kapcsolata, népgyógyászata, etnobotanikája; Erdélyből kitelepült zsidók; a kairói magyarok és interetnikus kapcsolataik; kipszak törökök; zsidó–magyar–román interetnikus kapcsolat, a berettyószéplakról kitelepült zsidók identitástudata és vallása; lipovánok mindennapjai. Legfontosabb írásai: *Kertbarátok könyve* (Kriterion, Bukarest 1990), *Berettyószéplak (Șuplacu de Barcău) helyneve.* (ELTE, Budapest 1998), Bagosi József: *Sok volt már a szenvedésből. Dólyapuszta monográfiája* (Europrint, Nagyvárad 2004), *Történeti antológia* (Nagyvárad 2005), *Hogy a templomnak legyen nyája I–II. Berettyószéplak monográfiája* (Europrint, Nagyvárad 2010), *Mert a batárokat mozgatták. A Berettyószéplaki Református Egyház közösség története* (Europrint, Nagyvárad 2012), *„Szent hitűnköről vallást tettünk...” A Berettyószéplaki Református Egyház közösség monográfiája* (Europrint, Nagyvárad 2012), *Historia Domus. A katolikus egyház házi története* (Europrint, Nagyvárad 2012), *Múltunkban a jövőnk* (Europrint, Nagyvárad 2012), *Minden háznál lakodalm.* *Berettyószéplak és környékének lakodalmi szokásai.* (Europrint, Nagyvárad 2012).

¹ Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1972, 1355.

² Szent László I. 25., valamint Kálmán I. 23. törvénycikkei. Ld. Balassa Iván: *A magyar falvak temetői.* Corvina, Budapest 1992, 10.

a Sár utcáig, annak bejáratáig, a Bálint utcán (sikátoron) át a régi kultúrházig terjeszkedett, követve a Nagy-patak meredek partját. A Bálint utcában 1959 augusztusában bontották le Papp János házát. Az új házának építéskor emberi csontokra bukkantak. A csontok mellett koporsómaradványokat is felszínre forgattak.

A református templom mellé legkorábban a 11–12. században temetkeztek. 17–18. századig temetkezhetek a szűkön vett cintóriumba, amely fokozatosan növekedett, tágult a mostani Somlyó útig. 1842–43-ban „czinterem”³ a temető neve, legalábbis a kurátori számadásban.

A Széplak legmagasabb dombján épült templom alapjait Bunyitay Vince román korinak tartja. A Turul-nemzetségbeli Lőrinc 1228-ban Széplakról írta magát Széplaki Lőrincnek. A szájhagyomány szerint nagy valószínűséggel itt van eltemetve a református templom alatti kriptában. Ősi szokás, hogy a faluról nevet kapott nemesi család a templom alatti kriptába temetkezett.

Feltehető, hogy a temető két részből állt. Közvetlenül a templom mellett a módosabb, távolabb pedig a szegényebb falubeli nép temetkezett.

„A középkor ama szokása, hogy az egyház köré temetkezett, s kitűnőbb egyéniségeknek az egyház belsejében is megengedé a temetkezést, korán megnépesíté az egyházat sírokkal és sírkövekkel.”⁴

A temető korára a sírok kelet–nyugati tájolása adhat csak pontos feleletet. Ahogy a főút felé közeledünk, úgy lesznek egyre fiatalabbak a sírok (koporsómaradványok). A nagy területen talált sírmaradványok arra utalnak, hogy sokan haltak meg az idők folyamán. Ebből az is következik, hogy a középkorban Széplak jelentős helység, mezőváros volt, piaci joggal és vámszedő hellyel. A 16. századi reformáció térhódításával a temetőket is külön választották egymástól. A katolikus egyház nem engedte, hogy a reformátusokat egy temetőbe temessék a katolikusokkal, s ugyanezt mondta ki a református egyház is, mert ők sem akartak elmaradni a tiltással.

Berettyószéplakon a temetők etnikai és vallási szempontból különülnek el. Etnikai szempontból magyar, román, zsidó és cigány temetőt különítettek el, vallás szerint pedig református, katolikus, görög katolikus, zsidó, és baptista temetőket tartottak nyilván. 1948 után ortodox vallásúak temetkeztek a görögkatolikus temetőbe. Az 1989-es rendszerváltás után az újjáalakult görögkatolikus egyház is kapott temetőterületet a Baksari híd közelében. Református temető két helyen található: a Zúgón és a Somlyó úton. A Somlyó úti temetőt Ótemetőnek, illetve Román utcai temetőnek is nevezik. Ezt a 17–18. században mérték ki. A temetőt három részre osztották a református, a római katolikus és az ortodox (eredetileg görögkatolikus) hívek között.⁵ Az Ótemető a falu végén volt még az 1874-ben

³ Berettyószéplaki Ref. EKhLvt. I/12. Számadáskönyv 1835–1994. Szabó Pál kurátor számadása az 1842/3 évről, p. 44.

⁴ Bunyitay Vince: *A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig*. III. kötet: *Egyházak a püspökség alapításától 1566. évig*. Nagyvárad 1883, 103.

⁵ Kérdés, hogy a most ortodox temetőrész görögkatolikus vagy ortodox volt-e eredetileg.

hitelesített kataszteri térképen is. Miután az Ótemető bővítésére már nem volt lehetőség, a falu túlsó részén nyitottak új temetőt. Ez lett a Zúgói temető. Az új temető megnyitását elképzelhetően egy járvány is időszerűvé tette. Az biztos, hogy az ősi temetkezési rend 18. század végétől bekövetkezett megbomlását különösen II. József rendelkezései ösztönözték. Ekkor a temetkezési helyeket gazdasági és egészségügyi okokra hivatkozva jelölték ki a településektől távolabbi helyeken. A területet öt szakaszra (táblára) osztották, és meghatározták, hogy először az első táblába kell temetkezni halálozási sorrendben mindaddig, amíg az betelik. Az egyes táblákat csak sorrendben szabad használni. Ez a soros temetkezés most is megvan a református temetkezési rendben. Sajnos már nem mindenki tartja be. Ezért tört ki „harc” néhány református család és a berettyószéplaki pap között az 1980-as években. A középkori temető még tükrözhetette az osztálytagolódást, mert a sírhelyek lakói társadalmi fontosság szerint következtek, ma már csak néhány család tartja be ezt a temetkezési rendet. Ennyi maradt meg a 21. század elejére a táblás temetkezésből.

A 17–18. században kimért széplaki temetőket jól elkülönítették a falu szélén. Ez nem olyan erős falakkal történt, mint a Földközi-tenger mellékén vagy a Székelyföldön. A temetőket régen és ma is élő sövény (szeder, kőkény, kecskerágó, vadorgona, akácfa) határolta a 2000-es évek elejéig. A temetőket, ahol lehetőség volt rá, már az 1980-as években igyekeztek dróthálós kerítéssel védeni. A dróthálót sokszor ellopták. Ezt mindig pótolni kellett.

A széplakiak igyekeztek a régi temetőt használni, és ma is temetkeznek oda attól függően, hogy a család elhalt tagjait hova temették. Katolikus temető a Baromlaki úton levő cigány és a Somlyó úti; ortodox a Román utcai; Baptista a baksari temető (rég), amely a románság és a Berettyó közti domboldalon volt; az új temető pedig a Baksari híd, a volt MTSZ és a Gúthy-tanya felőli domboldalon van.

Érdekes, hogy 2002 őszén egy új sír ásása közben emberi csontokat találtak a régi baptista temetőben 170–180 cm mélyen. A sírásó szerint⁶ a csontok 600 (?) évesek. Érdekeséggé azt is megemlítette, hogy a karcsonok nem keresztbe a mellén feküdtek, hanem felfelé nyúltak a koponya mellett, mint ha csak megadta volna magát. Beszámolója szerint a csontokat kihányták a földből, és még most⁷ is ott vannak szabadon. A régi baptista temetőben temették el azokat gyülekezetalapító tagokat, akik időközben nem mentek el.

A berettyószéplaki zsidó temető 1985-ben. Betonoszloppal és szögesdróttal bekerített része a némaság és a szenvedés áthatolhatatlan borzalmát sejteti.

⁶ Id. Czinta Sándor, Berettyószéplak, 2003. január 1.

⁷ 2003. január 1.

Sajnos nincs nyilvántartás az alapítók sírjairól. Ezt most még pótolni lehetne. Mivel nemcsak a baptista vallást honosították meg Berettyószéplakon, hanem az imaházuk építésében is jelentős szerepet játszottak, sírhelyüket érdemes lenne kellőképpen megjelölni az utókor számára.

A zúgói zsidó temetőt nem használják. A széplaki református temető nem régebbi 16. századnál. Kettő van: a Zúgói és Somlyó úti. Az új görögkatolikus temető a Baksari híd északi részén terül el.

A térképek világa

A legkorábbi, amiről tudunk, és a falut ábrázolja, az az első osztrák katonai területfelmérésről készült térkép. Az első katonai felmérés, amelyet jozefiniánus felmérésnek is szokás emlegetni, 1763 és 1787 között történt. A térképészeti felmérést még Mária Terézia idejében kezdték el, de II. József regnálása alatt fejezték be. Számunkra érdekes, hogy a korabeli Magyarország területét 1780 és 1784 között térképezték fel. A térkép már elkészülésekor elavultnak számított, nekünk mégis számtalan információval szolgál. Ilyen például az, hogy utcákat, dűlőket, folyókat, patakokat, erdőket, szőlőhegyeket stb. ábrázol. Széplak esetében a térkép két templomot tüntet fel, a reformátust és a görögkatolikus, de nem jelez egyetlenegy temetőt sem.

A második katonai felmérés 1806 és 1869 között történt. Ezt franciskánus felmérésnek is nevezik, mert I. Ferenc császár rendelte el. Széplak területének megrajzolásakor bizonyosan jelöli, és helyesen tájolja a két templomot, a reformátust és a katolikus. A református templom kelet–nyugati tájolású, a római katolikus pedig délkelet–északnyugat tájolású. A görögkatolikus templomot csak beazonosítani tudjuk (kelet–nyugati tájolású), és nem igazán érthető, hogy miért jelölték fekete színnel, míg az előző kettőt egyezményesen piros szín és keret jelzi. Szintén jól kivehető két temető: a Zúgói és a Somlyó úti. A görögkatolikus templom mellett egy fekete kereszt jelöli a temetőt, a térkép szerint a templomtól nyugatra, közvetlenül az épületek mellett.

A Zúgói és a Somlyó úti temető a település szélén található.

A harmadik katonai térkép a Ferenc József-i. Magyarország harmadik katonai felmérése két szakaszban zajlott: 1869–1873 között Erdélyben, 1872–1884 között pedig Magyarországon és a Partiumban. Ez tekinthető az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó nagy térképészeti felmérésének. A térképen három templomot jelölnek ugyanolyan jelöléssel, és négy temetőt. Ezek a református Zúgói temető, a Somlyó úti, a görögkatolikus templomtól délre jelzett temető, és a Zúgói temetőtől Margitta felé, az út azonos oldalán a rózsási zsidó temető.

Érdekessége a térképnek, hogy a zsidó templomot nem jelölték, pedig az már bizonyosan állt a felmérés évében. Mivel tudjuk, hogy hol állt a zsinagóga, ezért jobban szemügyre vettem a térképet, és a zsidó templom helyén egy négyszögletes épület rajza látható. A zsidó temetőt is egyezményesen kereszttel jelölték.

A Magyar Királyságról készült térképen (1869–1873) a falu két temetője még abban a korban is a falu végét jelöli, a zsidó temetőt pedig még távolabb mérték ki. A térkép jeli nagyon jól láthatók és értelmezhetők.

Az 1874-ben készült kataszteri térképen kettőt tüntettek fel a most ismert temetők közül. Az egyik a Somlyó úti, a másik a Zúgói temető.

1941-ben katonai felmérés készült az anyaországhoz visszacsatolt területekről. A rajzokon semmilyen változást nem látunk a 19. századi felmérésekhez képest, csak a vonalak erősebbek, illetve a görögkatolikus temető a templomtól távolabb, a domboldalban található, tehát közelebb a Berettyóhoz.

A zsidó temetőt ezen a térképen is kereszt jelöli. A zsinagóga itt sincs feltüntetve. Útszéli kereszt a Gahér-tanya bejáratánál van, Dólyán kettőt is jelez a térkép, de Fogáson is van egy útszéli kereszt.

A Zúgói és a Somlyó úti temető a 19. századi térképen.

A 18–19. században végleg bezáródik a temetők differenciálódása. A felekezeti hovatartozás mellett itt a nemzetiségi elkülönülés is megfigyelhető.

Hősök temetője nincs Berettyószéplakon és külön-külön családok magánföldben való temetkezése sem. A villámcsapás, autóbaleset stb. miatt szerencsétlenül jártak helyét kereszt jelöli. Ez ortodox beütés. Ilyen látható a 13-as kőolajtankoló állomás mellett, a Baksari hídnál stb. Az öngyilkosok, idegenek, meg nem kereszteltek és a pogányok temetőn kívüli temetése ma már megszűnt, de nemrég még szigorúan betartott szabály volt. A katolikus és az ortodox vallás papjai nem temetik el az öngyilkosokat. Az Ótemető és a Zúgói temető bal oldali, középső és felső része a legegyszerűbb és egyben a legarchaikusabb jegyeket őrzi. A sírok között ösvények kanyarognak és kisebb-nagyobb csoportokra osztják a temetőt.

Az új temetők új részei már az úthoz igazodnak, a sírok kiásásánál csak a sorrendi forma a fontos, az égtáj már nem.

A Zúgói temető falu felőli oldalát a temetősánc (árok) határolja, amelyet temetőútnak ismernek a széplakiak. Régen a Hálás nevű határrészt kötötte össze a község Margitta felőli részével.

A berettyószéplaki temetők közül a Zúgóiban volt egy vizesgödör, az Ótemető mellett pedig egy utcakút. A Zúgói temető kiegészítő funkciójú építménye a temetőház volt, amelyben régen a temetőgondnok lakott. A sok átalakításon átesett ház ma már nem is létezik. Az 1990-es évekig szegény családok laktak benne. Czafalvy József lelkész úrnak köszönhetően egy 1960-as évek-ből fennmaradt fénykép őrizte meg a korabeli építmény szépségét. A temetőút (belső főút) a temetőkaput köti össze az új temetkezési hellyel, de a régiekkel is, és innen indulnak az ösvények is. Az ösvények nagyjából követik a soros temetkezés rendjét. Nagycsaládos temetkezési helyek nincsenek, csak férj-feleség választ magának közös sírhelyet, amikor az egyik meghal. Ez az

A zúgói temetőház az 1960-as években a temető bejáratától jobbra. Mára már nyoma sincs

1980-as évekig maradt érvényben, az 1990-es évektől már a Zúgói temetőben is kirajzolódnak a nagycsaládos temetkezés helyei.

A Somlyó úti temetők elosztása a következő: a Somlyó út felől kezdődik a római katolikus, ezt követi a református, végül az ortodox temető. Területre körülbelül egyforma nagyságúak. A mintegy 200 lelket számláló római katolikus egyház ritkán temetkezik.⁸

⁸ Az adatok az 1980-as évek helyzetét tükrözik.

A Román utcai temető az 562. helyrajzi szám alatt szerepel, területe pedig egy kataszteri hold és 75 négyszögöl.

A Zúgói temető helyrajzi száma 1786, és egy kataszteri hold, 1196 négyszögöl területű. 1858. április 2-án készült az a szerződés levél, amely akkor még Új temetőnek nevezi a Zúgói temetőt.

Az Ótemetőben volt egy ravatalozó is, amelynek tulajdonjoga tisztázatlan. Az 1920-as években építette a község, de sem az egyház, sem a községháza nem tartotta nyilván, s így idővel megsemmisült.

A Zúgói temető egyszerű dimbes-dombos falusi temető. Elöl állt a temetőőr háza, utána a sírok fent a dombon. Vadvizes hely. Ahol a sírok sorai kezdődnek, egy földtölcsér látható. Itt valamikor egy vándorkovács lakott, a tölcser pedig a pincéjének a helye. A pince helyén áll most a régi vizesgödör. A kovács még házbért is fizetett az egyháznak. Ettől feljebb van egy háromszög alakú öntöttvas (belül üres) síremlék.

Tény, hogy a Zúgói temető bejárata felől bal oldalon egy mélyedés látható, s noha sokan úgy tartják, hogy egy kovács lakott ott, lehet, hogy az 1936/37-es számadásban több helyen is emlegetett temetőpincéről van szó.

„[...] a' Temetői pintze rakásáért Kőműves Somogyi Istvánnak fizetett 7 váltóforint 30 krajcárt.”⁹

Ajtaját Hertzeg Ferencz ács készítette el deszkából. Ekkor hoztak Váradról a tekintetes prédikátor úr és a többiek enyvet.¹⁰

A Zúgói temető a gyerekek kedvenc téli játszótere: lejtőjére szánkózni járnak.

Síremlékek a berettyószéplaki temetőkben

A 19. századtól napjainkig találunk síremlékeket a berettyószéplaki temetőkben. A sírgödörbe aláeresztett koporsó fölé *padmaly* kerül, s a föld súlyát egy ideig a *padmaly* tartja fenn. Amikor a padmaly beomlik, és a sír besüllyed, akkor egyengetik el a sír felületét. Elhordják a régi koszorúkat a sírról, a sírhantra pedig élő és egynyári virágot ültetnek.

Családi sírhelyek

Azt már említettem, hogy újra kialakulóban vannak a családi sírhelyek. A 20. század első feléből találunk olyan temetőrészeket, ahol családok alakítottak ki sírhelyeket. Erre számos példa található az Ótemetőben. Itt a református és katolikus temetőben láttam családi sírhelyeket. Ezekre az azonos név vagy a rokonsági fok utal. Ilyen családi sírhely a Gahér családé a katolikus temetőben vagy

⁹ Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. I/12. Számadáskönyv 1835–1994. Szabó Pál kurátor számadása az 1836/7. évre, p. 15.

¹⁰ Uo.

a Thamássy családé a reformátusban. Mindkét család férfi tagjai papi hivatást töltöttek be.

A Zúgói temető leghíresebb síremléke a nyolcvanhat évet élt Takács József (†1919. márc. 8.) lelkészé. Kereken hatvan esztendő t szolgált Berettyószéplakon, és 1848–49-es honvéd huszár őrmester, a koronás arany érdemkereszt tulajdonosa is volt.

Sírkövek

A kőből faragott emlékművek töredezetten vagy egészben őrzik a szeretett családtag emlékét. 1868 után ugyan rendeletben szabályozták Magyarországon a temetkezést és a temetőket, de a síremlékállítást rábízták a családra. Így történhetett meg, hogy azok az obeliszkyszerű síremlékek, amelyek a 19. század első éveiben terjedtek el a városi temetőkben, a század második felében a polgárosodó és gazdagodó falusiak körében is divatos kezdett lenni. A 20. század első felétől az első világháborúig szép márvány vagy gránit emlékművek maradtak fenn temetőinkben. Ezek elterjedéséhez hozzájárult a kézműves ipar gyors fejlődése, a kőfaragás a kisebb városi műhelyekben, illetve a nagyon gyors gazdasági fejlődés, amely a kiegyezés utáni időszakra vonatkozik. Az obeliszk alakú alsó

Pejtsik Dezsőné szül. Miron Irma
3 részes obeliszkje.
Az alsó rész jobb oldalán:
Bródy Márton, Nagyvárad.
(Ótemető, katolikus parcella)

Takács József berettyószéplaki lelkész,
1848–49-es honvéd síremléke.
Mellette Muszter Éva.
(Zúgói református temető)

részebe rendszerint bevésték a készítő nevét, emblémáját és a várost, ahol a kőfaragó műhely működött, vagy ahol a mester dolgozott. Ilyet láthatunk a széplaki temetők obeliszkjeinek alsó részén is. Ezek Szilágysomlyón, Margittán, Nagyváradon vagy éppen Budapesten készültek.

Az obeliszkek mérete, illetve a kő fajtája és minősége az azokat felállító személyek anyagi helyzetét tükrözte. A formáját, színét, alakját – a pénz mellett – az ízlés is befolyásolta. Láthatunk szépen csillogó fekete és szürkére fakult fehér műtárgyakat.

A széplaki Ótemetőben, más néven Somlyó úti temetőben vaskerítéssel körbe vett obeliszket találtam. Kerítést a 20. század második felében is készítettek, de már modernebb változatban. Itt is elsődleges volt a pénz. Sokszor évekig spóroltak az árára.

Az obeliszkek a gazdagabb családok kiváltságai voltak. Az Ótemető katolikus részében a papok és családtagjaik sírjai felett figyelhető meg ilyen emlékkállítás.

A Somlyó úti katolikus temetőben jelen van az obeliszk, a sírkő és a kereszt. Az első kettő készülhetett márványból, terméskőből, betonból. Érdekességként említem meg, hogy a 20. század második felétől fémből próbáltak obeliszket hegeszteni. Ezek nagyon érdekes formát öltöttek. Átmenetet képeznek az obeliszk, a sírkő és a fejfa között. Ezeket feketére festették, a betűket fehér festékkel írták fel. Az idő vasfoga és a rozsdá lassan kikezdi ezeket az érdekes műtárgyakat.

A zseb nagyságától függött, hogy az olcsóbb berakásos sírkövet vagy a drágább, csiszolt felületű vésett betűs változatot állították fel a halott emlékére. A betűt bevésítették, vagy pattintásos véséssel domborították. A díszítést öntéskor formálták meg a kereten. Ez lehetett rózság, pálmalevél stb.

A kereszt készülhetett fából, vasból, kőből, márványból. A fából készült kereszt lehetett egyszerű, vagy a végén faragott, díszített. Ezek a díszítések soha nem voltak hivalkodóan giccsesek, hanem a kézifűrész adta lehetőséget vagy a baltával faragott végek lezárását jelentette. Ebben az esetben a száraz találkozásánál fémtáblára, kőre, márványra írták a halott nevét és életkorát.

Ezeket a vasból készült kereszteteket a kőolaj-kitermelő vállalat és -finomító műhelyeiben készítették. Általában csőből vagy szögletes vasból hegesztették. Ez utóbbira a katolikus temetőben egy példát találtam. Jellemzőjük volt a kb.

Thamássy család parcellája az Ótemető református részében: bal oldalon Thamássy Géza berettyószéplaki református lelkész, középen Thamássy Lajosné Nagy Julianna, jobb oldalon Thamássy Géza pihen. Thamássy Géza obeliszkje lábas kialakítású. Mindhárom emlékművön A. B. F. R. A. öleli jobbról fentről és balról a négyrészes szomorúfűzfát.

10 cm átmérőjű csőből hegesztett kereszt, a vízszintes és függőleges szárak találkozásánál fémtáblát szereltek fel, amelyre a halott vagy halottak adatait írták. Van olyan kereszt, amelyen a három föld feletti szárvéget domborított vassal, esztergált fém- vagy fadugóval zárták le. Ennek praktikus oka volt: az esővíz ne csurogjon be, ne korrodálja a vasat. Van olyan kereszt, amelyet félkörívben meghajlított pléhlemezzel védtek az esőtől, hótól.

Még a katolikus temetőekben sem volt viszont jellemző, hogy szoborral állítottak volna emléket az elhunytaknak. Ennek számos magyarázata van. Az egyik, hogy nem volt olyan gazdag személy, aki az elhunyt tiszteletére szobrot faragtatott vagy öntetett volna, a másik, hogy nem volt olyan neves és gazdag elhunyt, akit a családja vagy a község lakossága ilyen szoborral tisztelt volna meg. Az ilyenféle üzenetközvetítés idegen volt a paraszti kultúrától. A halálról formált vallásos érzület kifejezése és közvetítése nem feltétlenül élőként ábrázolta a szeretett halottat. Megjelent viszont egy olcsóbb és közismertebb ábrázolási mód a temetőben: a fénykép, amelynek helye jól látható sok régi sírkő felső részén. Igaz, hogy nem volt olyan időtálló, mint egy kőszobor, de a célnak megfelelt. A szimbólumrendszerbe tökéletesen beleillett, a halottat élőként ábrázolta egy fénykép segítségével. Ma is ott látható az újabb készítésű sírköveken. De talán az is közrejátszott, hogy többségében reformátusok laktak Berettyószéplakon, és közöttük nem volt divat a faragott képek állítása.

Szoborállítás volt az 1930-as években Baromlakon, de nem a temetőben, hanem közterületen, illetve Dólyán, a határban.

Fejfák

Zúgói temető öreg gombfái (1985)

megye határában elterülő Széplakra és a többi megyehatárbeli település temetőire.

A fejfaállítás lehet pogány eredetű, de lehet a reformáció utáni korok terméke. Feladata a megkülönböztető jelölés. A fejfa- és kopjafaállítást a türk népektől vehették át ősünk. Tőlük származhat az a ma is élő szokás, hogy nemcsak a sírba tettek tárgyakat, de jelölik is a sírokat. Egy politikai vagy adminisztratív területi felosztás – történjék is az bármilyen korban – soha nem tudja különválasztani egy nagyobb néprajzi terület tárgyi és szellemi emlékeit. Érvényes ez a Szilágys és Bihar

A Felső-Berettyó mente falvainak fejfafaragó művészete éppen a falvak földrajzi helyzete miatt volt nagy hatással a bihari (alföldi), a tövisháti, a szatmári és más vidékek, például a Fekete-Körös völgyének fejfafaragására.

A református falvak ősi temetőiben a fejfa egyszerű tagolású, kevésbé díszes, de művészi kifinomlásának szép példáival találkozhatunk. Ezt igyekszik alátámasztani Tóth Lajos lelkipásztor a berettyószéplaki református egyházközségről írt monográfiájában.¹¹

A katolikus és az ortodox temetőben keresztek találhatók. Ezek fából, kőből, újabban betonból, vascsőből, márványból készültek. A reformátusok fából, vasból vagy márványból készült fejfát állítottak. A zsidó temetőben csak márványból, kőből készült, százévesnél nem öregebb sírköveket találunk. Az ortodox templom kertjében régi sírkövek láthatók.

Végül a fejfákkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Tóth Lajos bővebben írt a reformátusok fejfátípusairól. Ez monográfiájában olvasható, és leírásával teljes mértékben egyet lehet érteni.¹²

A fából faragott fejfák csak a 20. századtól maradtak fenn egyre kevesebb darabszámban. Ahogy a faragó emberek kihaltak, úgy kezdtek a széplakiak új lehetőségek után nézni. Mementóként még van néhány dűledező fejfa a temetőkben. Ezek száma rohamosan csökken. Sajnos megmentésükről senki nem gondoskodik.

Megtörtént, hogy élelmes falubeliek tűzifának hordták el e becses néprajzi emlékeket. (Megismétlődött az a folyamat kicsiben, falusi módra, amelytől megbor-zong az olvasó, ha arra gondol, a múltban múmiákat égettek el mozdonyok fűtésére.) Még nem késő néhány szép és régi faragott fejfát begyűjteni, mert néhány év múlva már csak fényképen csodálhatjuk meg a falusi fejfafaragó emberek kezügyességét dicsérő műveket.

A fakeresztek esetében szintén ez a helyzet. 2006-ban a temetőket járva alig találtam már fából faragott kereszteket. Sorsuk végérvényesen megpecsételődött. Kiszorította őket a vaskereszt. Az Ótemető katolikus parcellájában alig láttam néhány beton- vagy műkö keresztet. Érdekességük még a fakereszteknek, hogy néha társítják fém-, pléh-, illetve márvány- és műkőrészekkel, ez utóbbira írják az elhunyt nevét, születési idejét, nők estében a lánykori nevet, a halál idejét stb. Itt a tábla mérete, a közlendő szöveg hosszúsága volt irányadó.

Örömkre szolgál, hogy ismét állítottak új faragású fejfát a széplaki Zúgói temetőben. Megtalálható rajta minden attribútum, ami megjelent a régi fejfákon: a szomorúfűzfá a fejfa felső részén, alatta az A. B. F. R. A. (A boldog feltámadás reménye alatt) rövidítés, ez alatta pedig az a szöveg, amely tudatja, hogy ki nyugszik a sírban, és alussza örök álmát a végső feltámadásig. Követendő és szép példa ez a fa fejfa a Zúgói temetőben. Mellette a meghajló szilvafa csak te-

¹¹ Tóth Lajos 1955 és 1960 között volt Berettyószéplak református lelkipásztora. Kézírtas monográfiáját, amelyet e tanulmány szerzője közölt, ld. Tóth Lajos: Berettyószéplak általános története különös tekintettel a református egyházra. In: *Tiszavirág* V. (1996), októberi különszám.

¹² Uo. 36–37.

tézi a temető hangulatát. A fejfákra rótt rövidítés már régi időkől ismert, mégis elterjedése a 18. századtól követhető nyomon.

Öntöttvas és vas síremlékek

Van a temetők világának egy harmadik anyagból készült változata: a vasból készült emlékművek. Ezeknek két változata van: a szépen megmunkált öntöttvas síremlékek, és vascsövekből összehegesztett sírjelek.

Öntöttvas síremlékeket csak a 19. század utolsó éveiben és a 20. század első éveiből találunk a temetőkben. Ebben az esetben is az ipar, vaskohászat fejlődése játszott szerepet, de ezen a vidéken a gyakoribb utazás, világlátás is gyarapította az újszerű megoldások megjelenését a falusi temetőkben is. Számos új iparág jött létre. Gondoljunk csak az öntöttvas kályhákra, a petróleumlámpák vázára, de kandallók rácsozatára, a piszkavasakra, és még tovább lehetne sorolni a vaskohászat termékeit.

Ezeket a sírjeleket a módosabb családok választották. Ilyet láthatunk a Zúgói temetőben Takács József obeliszkje mellett, amelyeket gyermekei sírjára helyeztek el. E sírjelek esetében a gazdag formavilág jellemzi a megmaradt emléktárgyakat. Van közöttük légiesen könnyű ovális és kerek, sarkaiban kerekített négyszöges tábla szép öntöttvas rúdon, és van háromszöget formáló, szépen díszített, több részből összeállított síremlék is. Az ilyen síremlékeket az öntöttvas díszítmények tették annak idején különlegessé és érdekessé. E síremlék felirata külön készült öntöttvas táblán volt olvasható.

A második csoportba a 20. század második felétől elterjedt és az iparosítással magyarázható – vascsövekből összehegesztett sírjelek jelentek meg. A két ipari egység műhelyeiben készültek ezek a vasjelek, melyekkel sokszor a családot segítették. Nem került pénzbe, vagy csak nagyon kevésbe, esetleg néhány liter itókaival kellett fizetni a hegesztett síremlékért. Ha a család anyagi élete rendezett volt, akkor sírkövet állított halottja tiszteletére és a falu megalégedésére, de készítettek vasból is keresztek, amelyeknek az az érdekessége, hogy fémlemezről hajlított fedőt he-

A Takács család öntöttvas síremlékei
a Zúgói református temetőben

N. Bódis Ferenc és Bódis Sára
öntöttvas síremléke

lyeztek rá. A vasat általában feketére festették, a betűket pedig fehér festékekkel vagy ezüsttel és aranybronzsal írták fel.

Temetőinkben a hegesztett vasművességnek szép és praktikus példái vannak. Ilyen a virág és koszorútartók sokasága, amelyeket a tartóvashoz hegesztettek, vagy külön szúrták a földbe a temetés napján, amikor a koszorúkat a sírra helyezték.

Érdekesség, hogy megjelent a csónak formájú vas sírjel. Ennek eredetét ma is kutatják a tudósok, és inkább Észak-Magyarországon terjedt el. Formavilága igen gazdag lett az elmúlt évtizedekben. Ez szintén a hegesztőműhelyek meglétével és az azokban dolgozók kezűgyességével van összefüggésben. A megálmodott, lerajzolt, vasból és lemezből összeillesztett sírjelek ma már kezdenek kikopni a temetőkből. A jó mélyen a földbe ástott vaslábazat aljára vízszintesen egy-egy darab fémlemez hegesztettek, ezzel biztosították, hogy ne tudják kihúzni és ellopni a sírjelet.

Feliratos táblák vagy epitáfiumok

Annak külön örülünk, hogy a 21. században régi időköt idéző epitáfium jelent meg a berettyószéplaki Zúgói református temetőben. Előzménye a gótikáig és reneszánszig nyúlik vissza, de igazán a barokk teljesítette ki. Abban a korban mindent el akartak mondani az elhunytól, nevét, korát, hivatását, származását, tulajdonságait, családi körülményeit, amit a temetőben megfordulónak meg kellett tudnia róla.

Mivel a 17. századtól a református templomok falát legtöbbször fehér színűre meszelték, ez lehetőséget adott a módosabb adakozó személyek nevének megörökítésére és közszemlére tételére. Ilyet 1989 előtt láthattunk a berettyószéplaki templomban, amikor Takács József bőkezűségének állítottak emléket. Azóta a táblákat levették a falról.

A sír fölé tett feliratos táblákat már Luther Márton is ajánlotta, ezért Debrecenben és környékén gyorsan terjedt, és népszerű lett.

Az epitáfium olyan márványból vagy fából készült tábla, amelyet a sírba szúrt fára akasztottak, szegeltek, vagy különleges módon rögzítettek. Fő célja a közlés volt, ugyanis a fejfán nem fért el a szöveg, amit közölni szerettek volna. Ahogy telt az idő a feliratos táblák funkciója megmaradt, de a szöveg rövidült. A 19. századtól elterjedt öntöttvas táblák is ide sorolhatók. Itt a fejfát az öntöttvas tartó szimbolizálja, a szegélyezett öntöttvas táblára sokszor csak a halott neve, születésének és halálának éve került. Formavilága igen gazdag, amint arról előbb már szó esett.

A katolikus temetőkben szintén jelen van a feliratos tábla, még szembetűnőbben a keresztre rögzítette fa-, vas- vagy márványtáblával.

A 19. század végén, a 20. század elején megjelennek az olyan sírkövek, amelyek részben epitáfiumelemeket tartalmaznak. Ilyet láttam a Zúgói temetőben, ahol két oszlop szegélyezte a szöveget. Az oszlopok a feliratos tábla szegélyét képezték. Régen jellemzője volt a tábláknak, hogy körbeszegélyezték díszített,

de nem hivalkodó kerettel. A 21. században felállított epitáfium szegélyezését a tábla szélén körbefutó mélyítéssel oldották meg. Szövege is sajátosan ritka közlés, nagyon dicséretre méltó.

A katolikus temetőekben található epitáfiumokat táblás kereszteknek is nevezhetjük.

Szimbólumok a síremlékeken

A katolikus temetőben legfontosabb szimbólum a kereszt. Erről is írtam részletesen. A Somlyó úti temetőben találtam egy olyan fa fejfát, amelynek felső részén kereszt látható. Egy sírkövön Jézust ábrázolták a keresztfán a szöveges rész mellett. Számos obeliszkben a bevésített keresztszimbólum utal a katolikus vallásra. A rózsza és rózszaág szintén jelen van a 20. századi sírköveken, de látható a békét szimbolizáló pálmalevél is.

A református temetők fejfáin és sírkövein a szomorúfűzfa és az A. B. F. R. A. mozaikszó a legjellemzőbb. Régi sírköveken találtam szívet, illetve átszúrt szívet. Legérdekesebb talán a rózsza vagy rózszaág feltűnése a sírköveken. Mint tudjuk, a rózsza Szent Erzsébet atribútuma. Mégis mint díszítőelem számos református sírkövön látható mindkét református temetőben. Néhány sírkövön pálmalevelet láthatunk. Az 1879-ből származó sírkövön szomorúfűz-ábrázolás maradt fenn.

Már újabb kori szimbólum a búzakarász, amely a Zúgói temető egyik sírkövén látható. Megjelentek a szomorúfűzék vésett, karcolt modern változatai is. Olyan új sírkövet is találtam, amelyen a két szál búzakarász mellett a szomorúfűz és a halottat ábrázoló fénykép is jelen van.

A széplaki temetők legrégebbi síremléke: Dempvolff Eduárdné Vogel Eleonora (†1873) sírköve a Zúgói református temetőben. Szimbóluma horgonyos kereszttel, szívvel és kígyóval.

Dempvolff Ede volt K. posta mester szül. 1813, meghalt 1879. A talapzaton: Háladatosságból neje. Világos szürke műkö szomorúfűz szimbólummal.

A szögletes fehér márvány
Gahér János és Hornyák Mária
nyughelyét jelzi.
A sírkő felső részén a rózsaszág és kereszt.
(Ótemető, katolikus parcella)

Szenessy Ilona boltíves kidolgozású
műkő síremléke 1890-ből. A boltívben
szomorúfűz. A szövegrészt két pálmaág
és csillag tagolja.
(Ótemető, katolikus parcella)

Koszorúk

A koszorúk fejlődése mondható a legérdekesebbnek. Az 1970-es évekig a szív alakú, krepp- és kék papírkoszorúk voltak divatban. A parafinba vagy viaszba mártott rózsák, szegfűk köré csavarták drótszálon a kék papírleveleket. A virágokat színes krepp-papírból, de mindenféle fellelhető papírból formálták meg. Ezeket néha élő virág – rendszerint krizantém – váltotta fel. A levelek formájára papírvágóformát alakítottak ki. A koszorú vázát fűzfavesszőből hajlították. Az óriás, szív alakú váz mellett megjelentek a kerek koszorúk is. A nagy koszorú vázát keresztformával rögzítették, ezzel a koszorú fogása is könnyebbé vált.

Az 1980-as évektől megjelent az élő virágok sokasága, a téli időszakban pedig a szalmavirág változatos színvilága. Ez lassan, de biztosan kiszorította a papírkoszorút. Ahogy a papírkoszorú-készítő idős asszonyok meghaltak, úgy ment feledésbe ez a stílus és formavilág. Divatba jött viszont a mohakoszorú, amelyet úgy készítettek, hogy a kör alakban meghajlított vastag drótra szalmát vagy szénát rögzítettek, majd ezt bevonták mohával. Ebből három méret készült. A mohával bevont keretre fenyőgallyból alapot rögzítettek, erre került a virágsor. A felfűzött szalmavirágot dróttal rögzítették kettesével a koszorú vázához, így kétsoros, színes, igen tetszetős koszorút készítettek. Ez lehetett a már említett szalmavirág, sóvirág, illetve élő virág: szegfű, rózsza, krizantém stb.

Régi fakereszt műanyag virágkoszorúval.
Körülötte virul a természet.
(Ótemető, katolikus parcella)

Fakereszt, közepén négyágú
stilizált virág.
(Ótemető, katolikus parcella)

Szinte minden élő szezonális és üvegházi virágot fel tudtak használni, amely kibírta a két-három napos víznélküliséget.

Lassanként egy újabb stílus jelent meg és terjedt el Berettyószéplakon is. Divatba jött a selyemvirág, mostanában pedig a színes, tartós, de nagyon giccses műanyag virágkoszorú. Ezeknek nagy sokaságát láthatjuk jelenleg is mindenik temetőben, és csak igen lassan terjed a mohavázon fenyődobozból készült koszorú.

Érdekességek a temetők világából

Fejfalopás

„32–1922: Elnök jelenti, hogy a régi temetőből több fejfa elveszett, és a temetőben nincs meg a szükséges rend.

Presbitérium a jelentést tudomásul vétele után megbízta a lelkészt és a gondnokot, hogy szólítsa fel Bódizs István temetőőrt, hogy úgy a temetőre, mint a rendre több gondot fordítson.”¹³

¹³ Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. III/134.,18. Presb. jkv. 1920–1931, 5/1922. május 14. határozat.

Viráglopás

„33–1926: Lelkész jelenti, hogy Bán Lőrincné berettyószéplaki lakos a temetőben a sírról a virágot elhordta, kéri az egyháztanácsot, hogy nevezetel szemben a legmesszebbmenő megtorló eljárást foganatosítsa a kegyeletsértésért.

Presbitérium a lelkész jelentését tudomásul veszi. A lelkészt felhatalmazza, hogy Bán Lőrincné ellen emeljen panaszt a járásbírósnál, kérve nevezetnek megbüntetését.”¹⁴

Nincs új a nap alatt. Írtam a *Fáklya* újságba arról, hogy lopkodják a virágot és a virágtöveket a Zúgói temetőből. Mindez 1984-ben történt. Akkor az újság szerkesztőse „az esetet a helyi néptanács illetékeseinek figyelmébe”¹⁵ ajánlotta.

Vásár, temető

Hogy milyen vásárokat tarthattak az 1830-as években, azt nem tudjuk, az viszont furcsa, hogy a temető gyepéért fizetni kellett vásár alkalmával.

„Bíró Sándor vásár alkalmával a’ Temetői Gyepére fizetett ez Ekkl(esia)nak 7 váltóforintot.”¹⁶

Az pedig még furcsább, hogy őriztetni kellett a temetőt. „Lőrintz vásárcor a’ Temetőben lévő füvet” őrizte a harangozó, ezért a kurátori számadás szerint 1 váltóforintot fizettek neki.¹⁷ Kárt máskor is okozhattak benne.

„Az Ekkl(ési)a temetőbeli búzájában okozott kár megbecsülésére kiment Esküdtek, a’ Notatiusnak az Írásért két ízben fizettek.”¹⁸

„1838/39: Dombi Péterné a’ temetőben való legeltetést Curatorok tudta nélkül néhány utasoknak megengedvén az öt forintnyi büntetés felét az Előjáróság elengedvén a’ másik felét kifizette.”¹⁹

Büntetéspenz

„Gyarmati Elek úr adott a Temetőbe meg szállás zálogáért 1.40 forintot.”²⁰

A kurátor számadásának 1837/38. tételében azt olvassuk, hogy Dombi Péterné büntetéspenze 5 váltóforint volt.²¹

¹⁴ Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. III/134., 18. Presb. jkv. 1920–1931, 4/a–1922. június 23. határozat.

¹⁵ Ld. Bagosi József: [Cím nélkül a tudósítás.] In: *Fáklya* XXXIX. (1984/149), június 24., 2.

¹⁶ Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. I/12. Számadáskönyv 1835–1994. Szabó Pál kurátor számadása az 1835/94. évre, p. 19.

¹⁷ Uo. 20.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. II/35. Számadáskönyv 1836–1841, p. 29.

²⁰ Uo. Gondnoki számadás az 1828/29. évre.

„Dombi Péterné Curatorok tudta ’s engedélye nélkül engedvén meg néhány utasoknak a’ temetőben legeltetést, s’ ezért az Előjáróság által 5 váltó forintokra büntetődvén – mivel a’ büntetésnek fele elengedődött néki a’ másik felét valósággal befizette.”²²

„Bódis János marhája az Ekk(é)si) a temetőbeni búzájában tett kárt tevén fizetett 2 krajcárt.”²³

Az 1841/42. tétel alatt az áll, hogy az „Ekklesia temetőjébeni búzájában tett kárért” történt büntetéspénz-befizetés,²⁴ az 1850/1. tétel szerint pedig libák okoztak kárt a temetőbeli búzában.²⁵

A temető bekerítése

„A’ Széplaki Reformata Szent Ekk(é)si) a temető helyének békerítésére készült ez a’ lista 1829^{ben} február 8^{kán} Ne(me)s Rátoni Birtalan Mihály és T(ekintetes) Kováts Ferenc Curatorságokban.”²⁶

A lista 202 család nevét sorolja fel, és az az érdekessége, hogy az abban említett mértékegység az *öl* és a *láb*.

Búza- és rozsvetés a temetőben; a református temető bérlése

„A Temető Földjében termett búzája az Ekklesiának elnyomtatódván NS Kólya Mihály, Bódis István, Presbyterek, Ns. Birtalan Mihály és Szabó Pál Curatorok előtt felmérődvén...”²⁷

„[...] Temetőben tavasz búzája...”²⁸

„A Temetőben és az Émáron lévő két darab földjében az Ekklesiának teremvén mintegy 10 kereszt rósa – de a sok esőzés miatt nagyon megromolván [...]”²⁹

„Lázár zsidó a’ vén temetőért árendába pénzt fizet.”³⁰

²¹ Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. II/35. Számadáskönyv 1836–1841. Gondnoki számadás az 1836–1841. évre, p. 23.

²² Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. I/12. Számadáskönyv 1835–1994. Szabó Pál kurátor számadása az 1838/39. évre, p. 24.

²³ Uo. p. 27.

²⁴ Uo. Szabó Pál kurátor számadása az 1841/2. évre, p. 38.

²⁵ Uo. Nemes Gyarmati László gondnok számadása az 1850/1. évre, p. 76.

²⁶ A temető helyének bekerítésére adakozók névsora, 1829 (íktatósz. 25).

²⁷ Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. I/12. Számadáskönyv 1835–1994. Szabó Pál kurátor számadása az 1837/38. évre, p. 31.

²⁸ Uo. Szabó Pál kurátor számadása az 1843/44. évre, p. 50.

²⁹ Uo. Nemes Gyarmati László gondnok számadása az 1851/2. évre, p. 79. (Gyarmati László gondnoktársa Vig János; egyházfiak Szász János, Kováts Pál; mustváltsági beszédő Bagosi István.)

³⁰ Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. I/12. Számadáskönyv 1835–1994. Szilágyi Péter gondnok számadása az 1858/9. évre, p. 111.

Temetőgyep

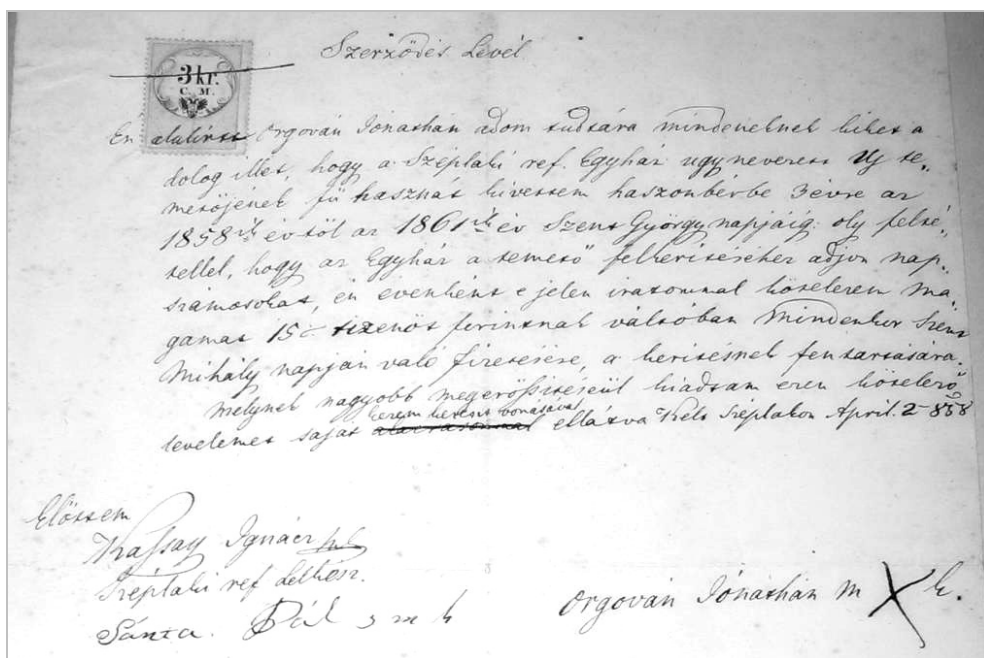
„Az új temető gyep hasznáért Ns Orgován Jónathán adott az Ekklésianak 2.30 váltóforintot.”³¹

„Az új temető gyepjét Törő Istvánnak [...] eladván [...]”³²

Temetőgondozás

1858. április 2-án keltezték azt a „Szerződés Levelet”, amelyben Orgován Jónathán adja tudtára mindenkinek, akiket a dolog illet, hogy a széplaki református egyháztól az úgynevezett „új temetőjének” fűhasznát 3 évre vette ki haszonbérbe 1858–1861 közötti években Szent György napjáig olyan feltételekkel, hogy az egyház a temető felkerítéséhez adjon napszámosokat. Orgován Jónathán pedig arra kötelezi magát, hogy minden évben Szent György napján 15 forintot fizet váltóban a kerítés fenntartására. Megerősítésképpen saját keze „kereszt vonásával” látja el a Széplakon, 1858. április 2-án kelt szerződést. A szerződési levelet Kassay Ignác széplaki református lelkész írta alá.³³

Ahol ezt a levelet találtam, ott az iratcsomó összeállítója – feltehetően Tóth Lajos lelkipásztor – a következőt jegyzi meg:

Kassay Ignác és Orgován Jónathán szerződéslevele

³¹ Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. I/12. Számadáskönyv 1835–1994. Sípos János gondnok számadása az 1847/8. évre, p. 64.

³² Uo. Bagosi József gondnoki számadása az 1853/4 évre, p. 88.

³³ Szerződés az új temető fűvének kiadásáról 1858–1861.

„A nagy tűzvész után lepusztult értékek helyreállítására vonatkozó intézkedések a fenti szerződések.”³⁴

Temetőőrök

„3–1923: Lelkész elnök előterjeszti Elekes Sándor egyháztagnak a Zúgói temetőőr ellen beadott panaszát.

Presbitérium kimondja, hogy az elnökség a saját hatáskörében hívassa fel úgy a zúgói, mint a régi temető őrkét s figyelmeztesse őket komolyan és utoljára, hogy kötelességeiknek a legpontosabban tegyenek eleget, mert netalán újabb panasz esetén kénytelen lesz a presbitérium az őrkét elbocsájtani, s helyüket megfelelőbb egyénnel betölteni.”³⁵

„47–1924: Lelkész jelentése a zúgói temetőőrségre jelentkezőkről.

Jelentés után a presbitérium kimondja, hogy a jelentkezők közül Oláh Imre volna alkalmas, de amennyiben nincs itthon, ez évben a temető fűvét és gyümölcstermését kiadja felesbe, s vár a temetőőrség betöltésével.”³⁶

„52–1924: Lelkész jelenti, hogy a zúgói temetőőrségre ismét jelentkezett 2 egyén, Felföldi István és Nagy József.

Jelentkezők közül a presbitérium Nagy Józsefet választja el, s egyben utasítja, hogy helyét a lehető legrövidebb idő alatt foglalja el.”³⁷

„57–1924: Lelkész jelenti, hogy az 52/1924. sz. presbiteri határozattal elválasztott Nagy József temetőőr, a megbízatást el nem fogadta, s így a presbitérium utólagos beleegyezése reményében a zúgói temetőőrséget ifj. Felföldi Istvánra bízta.

Presbitérium a jelentést tudomásul veszi, s egyben ifj. Felföldi Istvánt szolgálatában elismeri.”³⁸

Az 1928. február 6-án tartott presbiteri gyűlés jegyzőkönyvének 6–7. pontjából azt tudjuk meg, hogy nem tétetett közhírré, hogy jelentkezni lehet a Zúgói temető temetőőri posztjára.³⁹

³⁴ Iktatósz. III/48.

³⁵ Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. III/134., 18. Presb. jkv. 1920–1931, 1/1924. február 23. határozat.

³⁶ Uo. 8/1924. május 28. határozat.

³⁷ Uo. 9/1924. június 22. határozat.

³⁸ Uo. 10/1924. július hó 27. határozat.

³⁹ Uo. 6–7/1928. február 6.

Temetés a kitértek, kilépettek, más helyen élő reformátusok számára

A 20. század első felében a kitérések lehetősége érzékenyen érintette a megcsonkult, az anyakerülettől elszakított, új névvel létrejött református egyházkezelőket. 1925-ben a helyi presbiteri jegyzőkönyvben maradt nyoma ennek a problémafelvetésnek. Szabályozták a kilépettek temetőhasználatát:

„10–1925: Lelkész előterjesztést tesz az egyházból kilépettek temető használatára tárgyában.

Presbitérium kimondja, hogy az egyházból kilépettek semmi körülmények között igényt nem tarthatnak arra, hogy a református temetőjébe temetkezhessenek.”⁴⁰

Bonyolódhatott a temetések kérdése, mert még ebben az évben újra napirendre kerül a felekezeti temetkezés kérdése:

„11–1925: Elnök beterjeszti az idegen felekezetűek továbbá az idegenben élő református egyének halálózása alkalmából történendő harangozások díja meghatározását.

Presbitérium kimondja, hogy helybeli idegen felekezetűek 40 lei, továbbá a idegenben élő reformátusok feletti harangozásnak díja temetésenként egyház részére 20 lei, harangozó részére 10 lei, idegen felekezetűektől 20 lei.”⁴¹

„10–1925: Lelkész előterjesztést tesz az egyházból kilépettek temető használatára tárgyában.

Presbitérium kimondja, hogy az egyházból kilépettek semmi körülmények között igényt nem tarthatnak arra, hogy a református temetőjébe temetkezhessenek.”⁴²

„14–1928: [...] a Zugó-i temetőőrség [...] munkálatát közhírré tette, melynek folyamán zugói temetőőrségre íj. Csapó József, id. Dombi Sándor, Nagy Józsefné, Guthi Róza, Kosa Virág Mihály [...] jelentkezett.

Presbitérium úgy a Zugó-i temetőőrséget, [...] munkálatát 5 egymás után következő évre id. Dombi Sándornak adja ki, lelkészt a szerződés elkészítésére és bemutatására felkéri.”⁴³

⁴⁰ Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. III/134., 18. Presb. jkv. 1920–1931, 1/1925. február 5. határozat.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo. 10/1925.

⁴³ Uo. 2/1928. február 12. határozat.

Temetőház

Az 1846. évi kuratori számadás szerint a temetőházban Szilágyi Ferenc lakott (1846/47).⁴⁴

„1852/3: Pál Máté Lakatos a’ temetői ház előtt általa tett kerítést át adta az Ekk(ési)ank [...].”⁴⁵

„1853/4: A’ Temetői házba a’ Lakatos egy öntöttvas kis konyhát minden hozzá valóval maga kifizetvén azt at Ekklesia magának átvén [...].”⁴⁶

Temetőház taxája

1835–36-os kuratori számadásban ezt olvashatjuk a temetőház taxáját illetően:

„Nemes Magyar József sógora helyett az Ekk(ési)nak a’ Temetőben lévő házért, mint a’ Kötelező Írásból látható előre beadott 5 váltóforintot.”⁴⁷

Az 1836–37-es számadás szerint ez 20 váltóforint volt:

„Özv. Nagy Pálné a’ Temetőbeni ház taxáját befizette.”⁴⁸

A kuratori számadásban ilyen bejegyzéseket találunk további évekből:

„Az Ekklesia temetői házába lakó Pál Máté lakos az 1838/9-iki arendát befizette.”⁴⁹

„if. Kovács Bálint az új temető lakásbérért 2 váltóforintot fizetett.”⁵⁰

Haszonbérleti szerződés a temetőházról

Takács József református lelkész 1866. február 23-án írt „szerződvényt” a temetőház bérbeadásáról. A szerződés Lengyel József gondnok és O. Bagosi György között jött létre, és három évre szólt. A bérleti díj fizetését jeles napokhoz köti. Az éves díj első felét Szent György napjáig, a másodikat Szent Mihály napjáig kell befizetnie a temetőház bérlőjének.⁵¹

„38–1924: Lelkész jelenti, hogy özv. Lippai Bálintné a zúgói temető taksás házána tulajdonosa meghalt, s így az eredeti taksás szerződés értelmé-

⁴⁴ Berettyószéplaki Ref. EkkLvt. I/12. Számadáskönyv 1835–1994. Nemes Gyarmati László és Szabó Pál kurátor számadása az 1835/94. évre, p. 53. (Sánta Pál és Bódis Sándor egyházfiak, Székely Sándor széna- és mustváltság beszedő.)

⁴⁵ Uo. Nemes Gyarmati László gondnok számadásának folytatása az 1852/3. évre, p. 84.

⁴⁶ Uo. Bagosi József gondnok számadása az 1853/4. évre, 89.

⁴⁷ Uo. Nemes Kiss Lajos gondnok számadása az 1835/6. évre, p. 9.

⁴⁸ Uo. Szabó Pál kurátor számadása az 1836/7. évre, p. 13.

⁴⁹ Uo. Szabó Pál kurátor számadása az 1838/9. évre, p. 24.

⁵⁰ Uo. Szilágyi Péter gondnok számadása az 1858/9. évre, p. 111.

⁵¹ Uo. III/57. Haszonbérleti szerződés a temetőben lévő házról, 1866–1869 (1866).

ben jogában áll a presbitériumnak az épületet megvenni, vagy pedig az építető utódai tartoznak azt 8 nap alatt eltakarítani, hogy a telek olyan állapotban maradjon, mint a milyenre az épületet emelték.

Presbitérium a jelentést tudomásul veszi, s kimondja, hogy a meglévő épületet teljes tartozékával együtt 2500 Lei, azaz kettőezer (ötszáz) lejjel megváltja, egyidejűleg kimondja, hogy a régi szerződésben levő temetőőr teendőit célzó pontokat hatályon kívül helyezi, s teljesen új szerződés megkötésére az elnökséget felkéri, melyben a következő pontok bennfoglaltassanak: özv. Lippai Bálintné utódai az eddig esetleg végzett munkájukért semmi kártalanításra számot nem tarthatnak – az új temetőőr díjmentes lakást kap, melyet mindenképpen meg felelő módon saját költségén tartozik fenntartani, kikötvén, hogyha ez ellen vétene, az elnökségnek bármely percben jogában van elbocsátani, s helyette mást a presbitérium határozata alapján alkalmazni.

- A temetőben termő összes gyümölcs az egyház tulajdona,
- a temetőben lévő fű, melyet a temetőőr tartozik letakarítani, feles,
- nemkülönben a temető mellett levő haszonbérletbe kiadott földet is felébe fogja használni.”⁵²

„42–1924: Elnök lelkész jelenti, hogy a 38–1924 sz. presbiteri határozatban reá ruházott dologban eljár, de a Lippai Bálintné örökösei a házat nem hajlandók adni, a presbitérium által megállapított 2500 Lei árért, hanem 3000 Lei összeget kérnek.

Presbitérium kimondja, hogy nevezett taksás házuk 3000 Lei, azaz Háromezer leiért megváltja, felkéri elnökséget, hogy a törvényszabta kellékek szemmel tartásával az adásvételt minél hamarabb kösse meg. Egy alkalommal kéri a lelkész, hogy adásvétel esetén a 3000 lei összeget, milyen módon képzei az egyháztanács kifizetni, mikor az egyház pénztára már ez idő szerint is kölcsönrel dolgozik.

A jelenlévők közül Juhász Ferenc és Bódizs Bálint presbiter társának, egyház iránti szeretetüknek a leggyönyörűbb módon adnak kifejezést akkor, amikor 1000–1000 leit felajánlanak kamatmentesen néhány hónapi időre, míg az egyház akár a földjeiben termett gabonából, akár pedig a hátrányok behajtásából olyan helyzetbe jut, hogy azt visszafizeti. A harmadik 1000 Lei összegnek a mikénti megszerzéséről az elnökség bizatik meg.⁵³

⁵² Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. III/134.,18. Presb. jkv. 1920–1931, 6/1924. határozat.

⁵³ Uo. 7/1924. május 11. határozat.

Halottak napi megemlékezés

„Gyertyát nem gyújtanak a temetőben. Régen gyújtottak. A gyertyacsonkokat a közelben lakó gyermekek szedték össze. Gyertyát halottak napján gyújtottak. A színes gyertya nagyon drága volt, nem volt erre pénze az egyszerű népnek. A fehér színű is nagyon drága volt.”⁵⁴

A halállal kapcsolatos hiedelmek

Nyolc hónappal apám halála után anyám azt álmodta, hogy halott apám a boltba ment utána. Ott kérte tőle régi, kopott sapkáját. Ha álmában kérte a sapkát halott apám, akkor azt teljesíteni kell. Így határozta el anyám, hogy a sapkát be kell temetni a sírba, mégpedig, amikor a sírkövet is a sírra helyezik.

A lélek visszajárhat, hitték ezt Európa-szerte. Ha elintézetlen dolga volt az élőkkal, vagy ha valamit kérni akart tőlük. Az ablak megkocogtatása, egy tárgy leesése, főleg éjszaka, mind-mind azt jelentette, hogy a halott jelentkezett, üzent. Az álom jó alkalom arra, hogy elmondja, mit akar az élőktől.

Anyámnak csak azt jelezte apám, hogy kedvenc sapkájára a túlvilágon szüksége van.

Széplakon a következőkkel kapcsolják össze a halált:

- Ha csontvázal álmodsz, az halált jelent.
- Ha disznóval álmodik valaki, halált jelent.
- Ha meszelsz álmodban, halálozás lesz.
- Ha pucér vagy álmodban, halálozás lesz.
- Ha sírral álmodik valaki, meghal.
- Ha sánccal álmodik valaki, meghal.
- Ha tűzön megy át álmában valaki, meghal.
- A bagoly akkor kuvikol, ha halál lesz a háznál.
- A bagoly arra a házra száll, ahol halálozás lesz.
- A kutya akkor vonyít, ha halottat érez.
- Ha a halottat háborgatják, elveri a jég a termést.
- Ha viszket a hasad, paphalálozás lesz.
- Mikor halott van a házban, tükörbe nézni nem szabad, mert megvakulsz.

Síratóasszony

Volt olyan ház, ahol a halott mellé síratóasszonyt hívtak. A falu hamar a számára vette ezeket az urizálókat. Akkor találták ki ezt a tréfás-gunyoros verset:

Síratóasszony: *Vajon megaggya-é?*

Vajon ki miri-é?

Az özvegy: *Jól tetejívell taposva*

Csak az uram sírassa.

⁵⁴ Bagosi Julianna, 2012.

A temetők növényvilága

Zúgói református temető növényei. 1991. március 30.

Fák: szilva, meggy, cseresznye, fenyő (erdei, vörös), bükk, tölgy.

Cserjék: tuják (keleti, nyugati), boróka, buxus, orgona, jukka.

Virágok: tulipán, nárcisz, fehér liliom, tűzliliom, nőszirm (kék), bőrvél, Aster crassifloria és cordifolia, bergenia, Sedum spurium és reflexum, krizantém, szegfű, ibolya (kék, fehér), fekete nadálytő, vinca minor, német-szegfű.

A temető kerítésében akác, szilva, szeder, vadrózsa, orgona alkot élő sövényt. A fákon csókák és vadgalambok fészkelnek.

A katolikus cigány temető növényei. 1991. március 31.

Fák: szilva, meggy.

Cserjék: orgona, tuja, kökény.

Virágok: vinca minor, lupinis, csíkos sás (sárga fehér csíkos), német-szegfű, aster, krizantém, pitkenárcisz, kék és fehér ibolya, tulipán, kék nefelejcs, jácint, szegfű.

A kerítésben vadrózsa, kökény, orgona és szilvafák alkotnak részben élő sövényt.

A román ortodox temető növényei. 1991. március 31.

Fa: szilva.

Cserjék: rózsa, orgona, jukka.

Virágok: kék írisz, tulipán, pitkenárcisz, fehér liliom, tűzliliom, jácint, aszter, viola, lupinus, krizantém, ibolya, babarózsa, békalevél, tátika, harangvirág.

Somlyó úti református temető növényei. 1991. március 31.

Fák: fenyő, akác, dió, meggy, szilva.

Cserjék: heder (a), orgona, buxus, magyal, tuja, boróka, kuszóboróka, törperőzsa, vadszőlő.

Virág: tulipán, babarózsa, tátika, krizantém, jácint, pitkenárcisz, kövirózsa, árvácska, harangvirág, primula, hortenzia, bergeria, sedum reflexum, gyöngyvirág, szegfű, kövirózsa, fehér liliom, nadálytő, jukka, kék nőszirm tűzliliom.

Baksari baptista temető növényei. 1991. március 31.

Fák: dió, szilva, őszibarack.

Cserjék: orgona, tuja, jukka.

Virág: évelő szegfű, kék ibolya, krizantém, aster, német-szegfű, rózsaszín és kék jácint, primula, tulipán, bergeria, harangvirág, sedum, viola, kövirózsa, pitkenárcisz, kék nefelejcs.

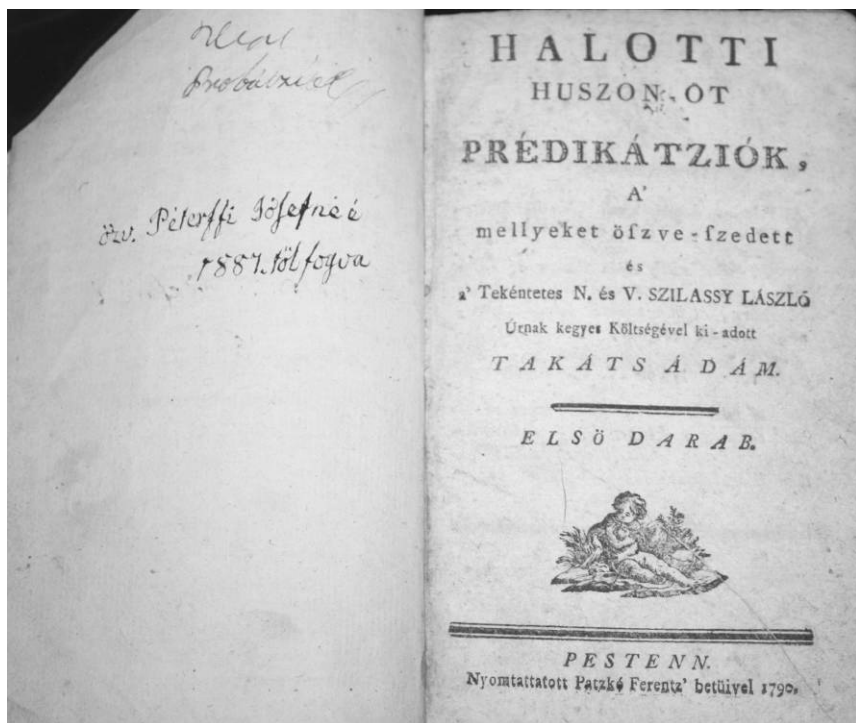
A kapu mellett petrezselyemágyás. A kerítés dróthálóból készült. A kerítés melletti szilvafák gondozottak, szépen metszettek.

Temetkezési segélyegylet

„Községünknek van temetkezési segélyegylete virágzó állapotban, melyet Takács József lelkész alapított, aki annak elnöke [...]”⁵⁵

Temetés

A temetés a legősbibb koroktól fájdalmas, de valóságos aktusa volt az emberi létnek. Könnyen mondják: „Ha megszülettünk, meg is halunk.” Igaz, talán köz-hely is. Mégis a keresztyén egyházak mindig nagy gondot fordítottak a temetés-re. Szabályozták, a kor szokásaihoz igazították a temetés menetét. Lassan, de mindig változott a helye, szokásjoga, népi és hivatalos rendje. Volt, hogy királyi rendeletek szabályozták a temetést; volt, hogy a helyi népi szokásjog diktálta szigorú koreográfia szerint a haláltól a temetésig a néhány napos aktust. Miután a nyomtatott könyvek elterjedni kezdtek, a lelkészek dolga könnyebb volt, mert az egyház is szabályozta a temetést. Fennmaradt a széplaki egyház tulajdonában egy olyan a 18. század végén kiadott könyv, amelyből a lelkész a temetési prédiká-

⁵⁵ Takács József: *Adalékok a berettyószéplaki református anyaegyház történetéhez 1896–1918.* [kéz-irat], 8. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára [TtREL], I. 8. c. 1.

ciókhoz meríthetett ötletet: *Halotti buszonöt prédikációk, A' mellyeket össze-szedett és a' Tekéntetes N. és V. Szilassy László Úrnak kegyes Költségével ki-adott Takáts Ádám.* Első darab. Pestenn. Nyomtatott, Patzkó Ferncz' betűivel. A könyvnek az az érdekessége, hogy két poszesz-szorbejegyzést is találunk benne. A jól kiolvasható

A Román utcai magyar temetés

bejegyzés szerint a könyv „özv. Péterffi Józsefnée, 1887-től fogva”. A másik bejegyzést nehezen lehet kibetűzni.

A temetési szertartás a halottak iránti tisztelet és kegyelet jegyében történt és történik: *Azért akár éljünk, akár haljunk, az Úrúi vagyunk.* (Róm 14,8). Ez a szertartás a halott koporsója mellett történt és történik, az élőknak szól, és vigasztalást nyújt számukra. A temetési beszéd a halál fogalmának helyes értelmezése, a halott életének pozitív kiértékelése, nevelő értékű tartalmának kiaknázása. Nagyon odafigyelnek arra, hogy mit mond a lelkész, hogyan búcsúztatja az elhunytat, és kitől. Fontos Isten hatalmának érzékeltetése, az örök életbe vetett hit elmélyítése, a halál utáni ítélet tudatosítása, a végbúcsú megrendítő hangulatának kiemelése.

Régebben, de még a 21. század elején is megkülönböztettünk halottas háznál, templomban és a sírnál végzett temetési szertartást. Ezek között csak szertartási különbség volt.

1950-es években az ágendáskönyvek a következőképpen szabályozták a temetési liturgia elemeinek sorrendjét a templomban vagy háznál: 1. fohász; 2. ének; 3. igehirdetés; 4. imádság; 5. Az Úr imádsága; 6. gyülekezeti ének; 7. megáldás; 8. esetleges búcsúztató.⁵⁶

A temetési istentiszteletet rendje 2010-ben változott meg az 1998-ban kiadott *A Magyar Református Egyház istentiszteleti rendtartása* alapján,⁵⁷ amely szerint a háznál, templomban vagy kápolnánál végzett temetési szertartás liturgiai elemei ekképpen sorakoznak: 1. apostoli köszöntés; 2. ének; 3. textus és prédikáció; 4. imádság; 5. az Úr imádsága; 6. ének; 7. áldás. A sírnál pedig: 1. ének; 2. bibliaolvasás; 3. Apostoli Hitvallás; 4. áldás.

⁵⁶ Ld. *Református ágendáskönyv*. Írta és összeállította Vásárhelyi János. Református Egyház Iratterjesztés, Kolozsvár 1950, 113.

⁵⁷ Ld. *A Magyar Református Egyház istentiszteleti rendtartása*. Összeállította a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatának Liturgiai Bizottsága D. Dr. Csiha Kálmán püspök elnöklelte alatt. Budapest 1997. Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, [Kolozsvár] 1998, 119–124.

Temetéseinken számos népszokás is érvényesül. Ezek a korral változnak. Ez figyelhető meg jelenleg Széplakon is. Míg régebben, amikor a halottat a halottas háznál ravatalozták fel, és ott történt a halottnézés, koszorúvitel, addig az új kápolna felépítésével mindez a temető ravatalozókápolnájába került át. Ennek teraszán kínálják kaláccsal, itallal a halottnézőket.

A közeli rokonoknak szokásjog szerint kötelező volt a temetést megelőző este meglátogatniuk a halottas házat, megnézni a halottat (ha képes volt erre), és néhány vigasztaló szót mondani a családnak. Ha fiatalon hunyt el, akkor például ezt: szegény, milyen fiatal volt, még élhetett volna. Ha beteg volt vagy nagyon öreg: megváltás volt számára a halál, stb. Kötelező volt koszorút vinni a halottas házhoz, a szalagon pedig fel kellett tüntetni, hogy kitől származik.

A halottat szépen felöltöztették. Ha meghagyta, hogy melyik ruhájában temessék el, akkor abba, ha nem, akkor nem túl hivalkodó, inkább sötétebb színűbe, és a tisztaszobában ravatalozták fel. Szemét mindig „lefogták”, esetleg aprópénzt helyeztek rá. Állát felkötötték egy kendővel, kezeit mellén keresztbe fonva helyezték el. Előfordult, hogy Bibliáját vagy más személyes tárgyát tették mellé a koporsóba.

A látogatókat diós, mákos és „puszta” kaláccsal, borral, pálinkával kínálták, amelyet illett elfogadni a halott emlékére. Ha a látogatónak valamelyik idős és beteg családtagja nem tudott elmenni a halottas házhoz, akkor egy-két szelet kalácsot illet küldeni neki.

Ha fiatal lány hunyt el, fehérbe öltöztették, „menyasszonynak”. Őt osztálytársai vitték vagy kísérték ki a temetőbe. Gyermekkoporsót kézben vitték, de arra is volt példa, hogy a temető közeléből temetett halot koporsóját felváltva kézben vitték ki a sírig.

Régen lovas halottaskocsival vitték ki az elhunytat a temetőig. Cigány temetésen a koporsót zeneszóval kísérik az utcán; ez csak az ő szokásuk.

A református temetések alkalmával, amikor még háztól temettek, elől ment a lelkész és a kántor, a halottaskocsi után vérségi rokonsági fok szerint a családtagok, majd a menet, végül a férfiak zárták a sort.

Gyermektemetés

Ha autó jött szembe a gyászmenettel, lámpáját felgyújtotta. Így adta meg a tiszteletet az elhunytaknak, és búcsúzott tőle. Ez Erdélyben mindenütt elterjedt szokás.

Olykor az is előfordult, hogy a temetés szervezése közben vagy éppen a temetés alatt vidám esetek tör-

ténnek. Ilyen esetről számolt be dr. Horváth Géza a *Berettyószéplaki Krónika* című havilapban.⁵⁸

A temetéssel kapcsolatos szempontok

1. A haláleset bejelentése; ilyenkor az „ügyintéző” mondja el, hogy kitől kell búcsúztatni a halottat, mit kel tudni múltjáról, stb., mindezt azért, hogy a lelkész fel tudjon készülni a prédikációra, búcsúztatásra.

2. Harangozás a helyi szokás szerint.

3. Az anyagi kérdések. Ennek múltbéli történéseit Donáth László vetette papírra. A stóla körüli lelkési óhajok, sokszor nem voltak összhangban a család anyagi erejével. Ilyenkor mindenki igyekszik úgy fizetni a temetésért, hogy ne kerüljön a falu pletykás szájára.

4. A temetést megelőző virrasztáson, ahol ez szokásban van, a lelkész nem vesz részt.

5. A temetés ideje a helyi szokás szerint.

6. A temetési szertartás lezárt koporsóval történik. Míg háztól temettek, talán a legborzalmasabb volt hallani a koporsó fedelének leszögelését.

7. A templomból való temetés esetén a koporsó a portikuszban helyezendő el.

8. A torozás, ennek hagyománya volt Széplakon, van ma is. Ez egyre költségesebb, mert a rivalizálás itt is jelentkezik. Ma már nem elégszenek meg a halottas háznál tartott torral, hanem az étteremben szervezik meg. A háznál tartott torozás néha ivászatba ment át. Magam is sokszor hallottam azt az anekdotát, hogy a szomszédos Bályokon sikerült olyan jól felönteni a garatra, hogy alig türtőztették magukat az emberek. Ahogy a falut elhagyták, vágatott a lovas szekér Széplak felé, hangos danolászásba kezdtek, hiába csitígtatták őket az aszszonyok. A felelet az volt, a halott már úgysem hallja.

9. A következő vasárnap emlékezés a templomban. Ilyenkor a közeli rokonok jelen vannak az istentiszteleten. Ezt figyeli a falu szája.

A tanítói stóla

A múltban nemcsak a lelkésznek, hanem a kánortanítónak is járt fizetség a temetési szolgálatért. 1874. március 17-én, a fiú tanító évi fizetésekor állapítják meg, hogy mennyit fizetnek a tanítónak meg:

„[...] a Tiszántúli Főtisztelendő Superintendens határozata szerint, és pedig énekszós halotról 50 kr[ajcár] o[sztrák] é[rtékben], prédikációs halottól 1 forint o[sztrák] é[rtékben].”⁵⁹

⁵⁸ Horváth Géza: Lelkipásztorok sem kivételek... In: *Berettyószéplaki Krónika* VIII. (2011/7), 4.

⁵⁹ TtREL I. 1. u. 2.

A temetési stóla

A temetési stóláról székelly őszinteséggel írt Donáth László széplaki lelkész:

„Temetések után nekem is juttat egy kis stólát ajándékba, mert a törvényes stóla a főnökömet illeti. Az öreg úr ugyan ezt se nézi jó szemmel, mert az is az ő jövedelme rovására megy, de kénytelenségből tűri, míg egyszer nagyot zökken a kerék a sima úton.

Farkas Ferenc nyug. finánc szemlélsznek meghal az anyósa, ki nagy hárpia lehetett a szegény finánc szemében, mert a kaszinóban nemegyszer súgta a fülembe: ej, tiszteletes úr, ha ezt e vén k.-át a földbe tehetném, olyan stólát fizetnék utána, hogy megemlegetné. Egyszer azzal jön nagy örvendezve, hogy a vénasszony csakugyan begubózott. De olyan temetést neki tiszteletes úr, amilyen Széplakon még nem volt. Hárompapos temetésben állapodtunk meg. A nagytiszteletű úr a templomban prédikál, a bályoki pap síri beszédet mond, én pedig a háznál mondok imádságot, mikor a templomba indítjuk a halottat.

A temetés napján áttelefonál a bályoki pap, hogy az apósa temetésére kell mennie, hát nem jöhet. Idő nincs, hogy mást hívjunk meg, hát vállalom a síri beszédet is. Délután a háznál megtartom az imát, s a menet elindul a templomba. Mikor a templom elé érünk, az öreg pap a parókia hátsó ajtajánál lobogtat egy cédulát, s int, hogy menjek oda. Megdöbbenek, mert látom, hogy nincsen palást a vállán. És csakugyan azt mondja, hogy prédikáljak is, mert ő nem érzi jól magát; a textus itt van a kis cédulán. Átveszem, és megyek kipirulva a templom felé. A kántor tudja, miről lehet szó. Ne légy bolond, ne vállald, súgja. Mit csináljak, botrányba fulladjon a nagy gázzal megindult temetés?!

– Én Istenem – sír bennem a lélek –, hát csakugyan ilyen kóbor kutya egy káplán, hogy abba így belerúghat egy szeszélyes vénember, aki véletlenül több bort ivott ma ebédnél a szokottnál?!

De nem sok időm volt a zúgolódásra, igyekeznem kellett fel a katedrába,⁶⁰ mert csak ott tudom meg, mi van megírva a Zsoltárok könyve 73. részének 25–26. verseiben?!

Ez volt szó szerint: *Kicsodám van az egekben? Náladnál egyébben nem gyönyörködöm, e földön! Ha elfogyatkozik is testem és szívem: szívemnek kősziklája és az én örökségem te vagy, óh Isten, mindörökké!*⁶¹

Alkalmas, jó textus, mert a hárpianak mondott anyós valójában sokat szenvedett, s jólelkű öregasszony volt. Elkeseredett lelkemmel hát olyan prédikációt mondtam ennek alapján az öregasszony felett, amelyet életemben se többet tán soha!

A temetőben aztán síri beszédet is mondtam, a hárompapos temetést hát egy szerencsétlen káplán egyedül végezte!

Jön másnap délelőtt az öreg Farkas szemlélsz úr, s leolvas elémbé húsz darab húszkoronás aranyat. Megdöbbenve nézem.

⁶⁰ A *katedra* a szószék régies neve.

⁶¹ Zsolt 73,25–26.

– Farkas úr – ordítok a fülébe, mert föld süket szegény szemlész –, a stóla a nagytiszteletű urat illeti, nekem legfentebb valami kis ajándékot szabad elfogadnom.

– Tudom, feleli mosolyogva –, de azt is tudom, mi a törvényes stóla, azt megadom a vén huncutnak, ez pedig ajándék a tisztetes úrnak a nehéz szolgálatért, s ebből egy fillért se adjon a vén huncutnak, mert ha megtudom, az egészet visszaperelem! Megértettük egymást?...

– Meg, Farkas úr, s köszönöm szépen a fejedelmi ajándékot.

Megszorongatta a kezem, megköszönte a szép tisztességtételt, s azzal átment a parókiára az öreg paphoz; letett elébe négy koronát az asztalra.

– Mi ez? – kérdezi meglepetten az öreg pap.

– Ez a törvényes stóla – feleli a szemlész –, ennyit se érdemel, mert csúfot űzött belőlem, de ennyi törvényesen jár, hát megfizetem. Köszönt, és távozott...

Az öreg pap utánadobta a négy koronát. A szemlész felvette, s azt mondotta: Jó lesz vak Ferinek, és a községháza mellett csakugyan beletette a vak koldus bádogcsuprába, mint később megtudtam éppen a koldustól. Hívat aztán át az öreg, s kérdi mennyi stólát kaptam Farkas úrtól? Mondom, hogy stólát semmit, de ajándékba négyszáz koronát adott. Stóla vagy ajándék, csak egy kutya, adjam oda. Nem akarom, hogy tőlem perelje vissza – mondom –, mert azzal fenyegetett. Azt mondotta, majd ír a püspöknek. Gondoltam írhat, mert Farkas úr nem fogja letagadni, hogy nekem ajándékba adta, amit adott.

Csakugyan írt. A püspök, igazolásra szólított fel. Farkas úr két íves oldalon magyarázta meg a különös ajándék okát, mire a püspök elismerését fejezte ki nekem.

Közben én a következő vasárnap a szőlőbeli munkásokról szóló példázat alapján azt fejtegettem a prédikációmban, hogy minden munkás méltó a maga bérére.

Templomból kijövet – szokás szerint – bekísértem a parókiára, a palástját lesegítettem. Szembefordul velem, máskor is ezt tette, s a prédikációmát megbírált szemtől szembe mindig. Most csak ennyit mondott:

– Megértettem, kérem!

Én meg is feleltem:

– Értelmesen szoktam beszélni, nagytiszteletű úr!

Ezzel az ügy lezáródott, mert, hogy a püspök mit válaszolt, sohase mondotta meg, s én sem említettem, mit írt nekem.”⁶²

A szintén széplaki Czafalvy József lelkésznek, kéziratban fennmaradt prédikációi között számos temetési beszéd olvasható. 1965. június 21-én ő temette Ebergényi Gizellát. Ez a temetési beszéde írásban is fennmaradt *Isten és a sorsunk!* címmel.⁶³

⁶² A kéziratot 2012 decemberében kaptam Nagy-Donáth Katalintól. Részlet Donáth László a *Kökönyvszűret* című önéletrajzi, kézíratos regényéből.

⁶³ Czafalvy József: *Állj elő vele. Egyházi beszédek*. Berettyószéplak 1965, 86–87 [kézirat]. (Berettyószéplaki Református Egyházközség parókiális könyvtára; könyvtári szám: 63.; lel-tári szám: 129.)

A temetés funkciója megváltozott a 20. század végén, a 21. század elején. Kelet-Európa országai az Európai Unió tagállamai lettek. A Brüsszelben hozott előírásokat be kell tartani. Erre jó példa az a rendelkezés, hogy halottat nem lehet háztól temetni. Ezzel több évszázados hagyomány szakadt meg. Számos olyan összetartó erő és hagyomány szűnt meg, mint a virrasztás, siratás, halottlátás, halotti tor stb. Még él a temetőben a nagycsalád találkozása a halott sírjánál, és megemlékezés a templomban. Rohanó világunkban lassan ennek is vége lesz.

1991-ben még sikerült rögzítenem és vázolnom a háztól temetést. 2012-ben már néprajzi hagyomány és emlék mindez. Egyedül a széplaki cigányok temetkeznek a halottas háztól. A halotti tort is ott ülik meg. A többi felekezet a halotti tort általában a Berettyó étteremben üli meg.

Elhunyt férfi öreg gombfája.
Mint Jézus homlokát a töviskorona,
úgy öleli a fejfát a koszorú
megmaradt drótváza.
(Ótemető, református parcella)

Pléhkalapos öreg fejfa
szomorúfűz szimbólummal.
Rajta műanyag koszorú, amely arra utal,
hogy van még, aki látogassa.
(Ótemető, református parcella)

Elhunyt férfi és nő összebújt fejfái
(Ótemető, református parcella)

Megdőlt és földbe süppedt öreg fejfa
(Ótemető, református parcella)

Mellékletek

Ótemető, református és katolikus parcella

Dr. Nits Dániel és fia, Nits György műkö sírköve. A sírkő felső részén kétfelől rózsaszág, alul pálmalevél. (Ótemető, református parcella)

Sipos Mihály és Lippai Ilona obeliszkje. Felső részén szomorúfűz motívum, felette „A. B. F. R. A.” (Ótemető, református parcella)

Kereszt az Ótemető katolikus parcellájában

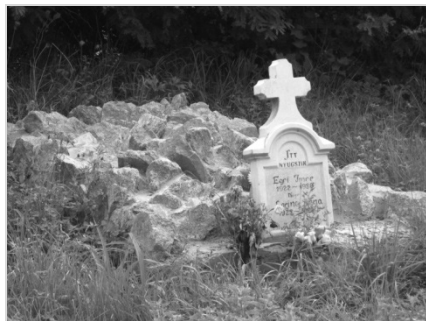
Szencsény Alajos keresztes sírköve az Ótemető katolikus parcellájában

Rózsaszág és kereszt Gahér János és neje sírkövén az Ótemető katolikus parcellájában

Csicseri Orosz Elemér háromba tört,
kőkeresztes síremléke.
(Ótemető, katolikus parcella)

Egri Imre és Lőrincz Anna
fehér sírköve; sír kövel fedett.
(Ótemető, katolikus parcella)

Gahér Ciprián és neje, Mihálka Ella
obeliszkje. A talapzat jobb oldalán:
Luka - Sz. Somlyó
(Ótemető, katolikus parcella)

Gahér Mihály plébános obeliszkje.
Szöveges rész alatt RIP felirat.
(Ótemető, katolikus parcella)

Gahér Pál rózsaaágas sírköve
az Ótemető katolikus parcellájában

A Zúgói temető

Bagosi Pali és Dombi Ágnes obeliszkje.
(Zúgói református temető)

Vitéz Helmeczy Dezső epitáfiuma
a Zúgói temetőben

Kólya Károly és Kólya Karola
műkö (cement és zúzott kőtörmelék)
sírköve a Zúgói református
temetőben

Bódizs Józsefné szül. Rázsó Terézia,
mögötte gyerekei, Bódizs Imre, Terézia
és Ferencz remekmű sírköve
a Zúgói református temetőben

Szomorúfűz a Bódizs gyerekek sírkövén

Rózsási zsidó temető 1985-ben

Baromlak úti cigány temető és temetés (1985–2010)

Felhasznált irodalom

- A Magyar Református Egyház istentiszteleti rendtartása.* Összeállította a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatának Liturgiai Bizottsága D. Dr. Csiha Kálmán püspök elnöke alatt Budapest 1997. Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata, [Kolozsvár] 1998.
- Bagosi József: [Cím nélkül a tudósítás.] In: *Fáklya* XXXIX. (1984/149), június 24., 2.
- Bagosi József (szerk.): *Történeti antológia.* Berettyószéplaki füzetek 2. Europrint Kiadó, [Nagyvárad] 2005.
- Balassa Iván: *A magyar falvak temetői.* Corvina, Budapest 1982.
- Barcsa János: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története. II. kötet: 1711–1822.* Debrecen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, Debrecen 1908.
- Bunyitai Vince: *A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig.* III. kötet: *Egyházak a püspökség alapításától 1566. évig.* Nagyvárad 1883.
- Czapfalvy József: *Állj elő vele, egyházi beszédek.* Berettyószéplak 1965 [kézirat]. (Berettyószéplaki Református Egyházközség parókiális könyvtára; könyvtári szám: 63.; leltári szám: 129.)
- Czapfalvy József: *Építkezéseim: Szilágypér, Tenke, Nagyszalonta, Berettyószéplak 1930–1966. A láthatatlan épülő Szent Sion.* (Berettyószéplaki Református Egyházközség parókiális könyvtára; leltári szám: 147.; dedikált példány.)
- Czapfalvy József: *Szószeréki szolgálat Prédikációk. Szószeréki szolgálat Prédikációk a Berettyószéplaki templomban.* III. – *Berettyószéplak, 1962. dec 2. – 1963. dec 1.* Berettyószéplak, 1963. (Berettyószéplaki Református Egyházközség parókiális könyvtára; könyvtári szám: 62.; leltári szám: 111.; dedikált példány.)
- Donáth László: *Kökényszüret* [önéletrajzi, kéziratos regény, é. n.].
- Horváth Géza: *Lelkipásztorok sem kivételek...* In: *Berettyószéplaki Krónika* VIII. (2011/7), 4.
- Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Sylvester Nyomda Rt., Budapest 1940.
- Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.
- Református ágendáskönyv.* Írta és összeállította Vásárhelyi János. Református Egyház Irat-terjesztés, Kolozsvár 1950.
- Sebők László (szerk.): *Magyar neve? Határon túli magyar helységnévszótár.* Arany Lapok Kiadó, Budapest 1990.
- Szabó M. Attila – Szabó M. Erzsébet: *Erdélyi helységnévszótár – Dictionar de localități din Transilvania – Erdélyi helységnévtár – Ortsnamenverzeichnis für Siebenbürgen.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár 1992.
- Tóth Lajos: Berettyószéplak általános története különös tekintettel a református egyházra. [Közölte Bagosi József.] In: *Tiszavirág* V. (1996), októberi különszám.
- Levéltári források*
- Belmissziói jelentés az 1933 évről a berettyószéplaki egyházból. 1934. június 1-jén (jegyzi Donáth László lelkész és Kocsis József tanító) [kéziratok kérdőív]. TtREL.
- Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. III/158. Kerületi körlevelek, közigazgatási ügyek 1930-ból.
- Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. III/134., 18. Presbiteri jegyzőkönyvek 1920–1931.
- Berettyószéplaki Ref. EhkLvt. I/12. Számadáskönyv 1835–1994.

- Czapfalvy József: *Szalontai prédikációk. Függelék. Történeti adatok Szalontáról – Berettyószéplakra. Nagyszalonta, 1959–1960.* [kézirat]. (Berettyószéplaki Református Egyházközség parókiális könyvtára; könyvtári szám: 59.; leltári szám: 89.)
- Donáth László: *Kimutatás a berettyószéplaki ref. egyházközség 1929. január 1[-től] - 1935. december 31-ig történt kikeresztelésekről.* 1936 [kézirat]. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára [TtREL].
- Donáth László: *Anyakönyvi adatok Születési anyakönyvből Berettyószéplak Bihar megye, Érmel-leki egyházmegye, 1942* [kézirat]. TtREL I. 8. d. 21.)
- Donáth László: *Leltár. A leltártárgy megnevezése Értéke Mely időből Berettyószéplak, 1935. szeptember 19.* [kézirat]. (TtREL)
- Donáth László, id.: *Adalékok a berettyószéplaki református anyaegyház történetéhez. 1896–1918* [kézirat]. TtREL I. 8. c. 1.
- Takács József: *Adalékok a berettyószéplaki református anyaegyház történetéhez 1896–1918.* [kézirat], 8. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára [TtREL], I. 8. c. 1.

* * *

The author sums up the results of 30 years of exploration within all available ecclesiastical and archival documents. The author also collected data from the living traditions from ethnographic sources in the county. He illustrates his contentions with archive materials and newly made photos.

Keywords: cemeteries of Berettyószéplak (Suplacu de Barcău), funeral customs.